

«ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΚΑΙ ΣΧΗΜΑΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ: Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΤΤΩΝ ΛΟΓΩΝ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ»

Μαθιουδάκη Καλλιόπη

Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1. Δημηγορίες

Σημαίνουσα θέση στη *Θουκυδίδου Ξυγγραφή* καταλαμβάνουν οι δημηγορίες, οι δημόσιες αγορεύσεις πολιτικών προσώπων σε συνέλευση πολιτών, στρατιωτικών σε συγκέντρωση του στρατού, πρέσβων πριν ή μετά από σημαντικά γεγονότα. Σαράντα έξι δημηγορίες (Σταμούλη 2007: 24) εγκατασπείρονται στο έργο – το ένα πέμπτο του συνόλου (Lesky 1985: 660). Άλλες συνιστούν μόνο Λόγο, άλλες ζευγαρώνουν αντιθετικά συνθέτοντας Λόγο – Αντίλογο (*Δισσοί Λόγοι*) (Σταμούλη 2007: 15-6· Easterling and Knox 2005: 591). Η ανάπλαση των λόγων των ομιλητών *κατὰ τὸ εἶκος καὶ τὸ ἀναγκαῖον* καθιστούν τις δημηγορίες δείγματα υψηλής πολιτικής σκέψης, ορθολογικής πραγμάτευσης των δεδομένων και στέρεης επιχειρηματολογίας.

Οι περισσότερες δημηγορίες ανήκουν στους συμβουλευτικούς λόγους (Σταμούλη 2007: 38· Easterling and Knox 2005: 591).

2. Συμβουλευτικός λόγος (*genus deliberativum*)

Ο συμβουλευτικός λόγος απαρτίζεται από τα ακόλουθα μέρη (*μέρη λόγου, partes orationis*)¹:

α. Προοίμιον (*Exordium*): η εισαγωγή στο θέμα.

β. Διήγησις (*Narratio, Expositio, Propositio*): η έκθεση των γεγονότων (σπανίως).

γ. Απόδειξις ή Πίστις (*Argumentatio*):

i. Κατασκευή (*Probatio*): η επιχειρηματολογία υπέρ της θέσεως του ομιλούντος.

ii. Άνασκευή (*Refutatio*): η αντίκρουση των επιχειρημάτων του αντιπάλου.

δ. Επίλογος (*Peroratio*): η ανακεφαλαίωση των λεχθέντων (*Enumeratio*).

---

¹ Η ορολογία αντλήθηκε από Μπασάκος 2016 (passim)· Τσίτσιου-Χελιδόνη 2012· Anderson 2000 (passim)· Enos 2010 (passim)· Fahnestock 2011 (passim)· Jasinski 2001 (passim)· Kennedy 1994 (passim)· Lanham 1991 (passim)· Lausberg 1998 (passim)· Pernot 2015 (passim)· Sloane 2001 (passim).

3. Δισσοί Λόγοι

Η πολιτική αντιπαράθεση ως κατ' εξοχήν γνώρισμα μιας δημοκρατικής πολιτείας γνωρίζει την αυθεντική της έκφραση στις Αντιλογίες των πολιτικών ενώπιον της συνέλευσης των πολιτών. Η ρητορική τέχνη συνυφαίνεται άρρηκτα με την πολιτική ζωή, ενεργοποιεί την κρίση και παρέχει αισθητική απόλαυση. Η διάδραση ρήτορα και ακροατηρίου κρίνει πολλές φορές την αποτελεσματικότητα της κάθε δημηγορίας.

Οι κάτωθι δημηγορίες συνιστούν αντιθετικά ζεύγη:

α. 433 π.Χ.: Η δημηγορία των Κερκυραίων ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου της Αθήνας (1.32.1-36.3) και η απάντηση των Κορινθίων (1.37.1-43.4).

β. 432 π.Χ.: Η δημηγορία των Κορινθίων στην Απέλλα της Σπάρτης (1.68.1-71.7) και η απάντηση των Αθηναίων (1.73.1-78.4).

γ. 432 π.Χ.: Η δημηγορία του βασιλιά Αρχίδαμου στην Απέλλα της Σπάρτης υπέρ της ειρήνης (1.80.1-85.2) και του εφόρου Σθενελαΐδα υπέρ του πολέμου (1.86.1-5).

δ. 431 π.Χ.: Η πρώτη δημηγορία του Περικλή στην Εκκλησία του Δήμου της Αθήνας λίγο πριν την έναρξη του πολέμου (1.140.1-144.4) και

ε. 430 π.Χ.: Η τρίτη δημηγορία του Περικλή μετά τη δεύτερη εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική (2.60.1-64.6).

στ. 430 π.Χ.: Η δημηγορία των Πλαταιών κατά την πολιορκία της Πλάταιας από τους Λακεδαιμονίους (2.71.2-4) και η απάντηση του Αρχίδαμου (2.72.1).

ζ. 427 π.Χ.: Η δημηγορία του Κλέωνα στην Εκκλησία του Δήμου των Αθηναίων για την τύχη της Μυτιλήνης (3.37.1-40.7) και η δημηγορία του Διοδότου (3.42.1-48.2).

η. 427 π.Χ.: Η δημηγορία των Πλαταιέων κατά την παράδοση της Πλάταιας στους Λακεδαιμονίους (3.53.1-59.4) και η απάντηση των Θηβαίων (3.61.1-67.7).

θ. 416 π.Χ.: Ο διάλογος ανάμεσα στους Αθηναίους απεσταλμένους και τους συνέδρους των Μηλίων (5.85.1-113.1).

ι. 415 π.Χ.: Η δημηγορία του Νικία ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου των Αθηναίων πριν από την αναχώρηση για τη Σικελία (6.9.1-14.1), η απάντηση του Αλκιβιάδη (6.16.1-18.7) και η δευτερολογία του Νικία (6.20.1-23.3).

ια. 415 π.Χ.: Η δημηγορία του Ερμοκράτη στην Εκκλησία του Δήμου των Συρακουσίων (6.33.1-34.9), ο αντίλογος του Αθηναγόρα (6.36.1-40.2) και ο λόγος ενός Συρακουσίου στρατηγού (6.41.2-41.4).

ιβ. 415 π.Χ.: Η δημηγορία του Ερμοκράτη στη συνέλευση των Καμαριναίων (6.76.1-80.5) και η απάντηση του Αθηναίου Εύφημου (6.82.1-87.5).

B. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ

Ενώ οι δημηγορίες έχουν τύχει ενδελεχούς ανάλυσης από φιλολογική, ιστορική, πραγματολογική άποψη και η σχετική βιβλιογραφία είναι πλουσιότατη, εν τούτοις η ρητορική τους διάσταση δεν έχει αναδειχθεί ικανοποιητικά. Η ρητορική ανάλυση των δημηγοριών κρίνεται απαραίτητη, διότι αποτελούν αξιόπιστο δείγμα εφηρμοσμένης ρητορικής σε πραγματικές συνθήκες. Με αυτήν σχηματοποιούνται τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί ο αγορητής, αποκωδικοποιούνται οι κοινοί τόποι που τα συγκροτούν, αποκαλύπτονται τα κίνητρα των πράξεων και η στοχοθεσία, αναδεικνύεται το αισθητικό ύψος του λόγου, φωτίζεται η ιδεολογική σκευή και η οξύνοια του δημηγόρου, αναφαίνονται οι μηχανισμοί με τους οποίους ενεργοποιείται η πολιτική κρίση του Δήμου και ως εκ τούτου πυροδοτούνται οι πολιτικές εξελίξεις.

Ιδιαίτερα, οι Διττοί Λόγοι, ως άμεση πολιτική αντιπαράθεση που ακολουθείται από την άμεση πολιτική κρίση του Δήμου, είναι ένα εξαιρετικό corpus για την αποκάλυψη των ιδεολογικών και πολιτικών αντιθέσεων, οι οποίες σε περιόδους έντασης, όπου το διακύβευμα είναι υψηλό, αποκτούν οριακό χαρακτήρα. Η υπαγωγή τους δε στη Στρατηγική win-lose διογκώνει τον ανταγωνιστικό τους χαρακτήρα. Έχει ενδιαφέρον, επομένως, να μελετηθούν και τα μέσα πειθούς που αξιοποιούν οι ρήτορες – ακόμη και τα ακραία, όπως τα Αρνητικά Ηθοικά Επιχειρήματα - και ο τρόπος πρόσληψης και αξιολόγησης αυτών των μέσων από το Δήμο.

Γ. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ / ΕΡΕΥΝΑΣ

Σκοπός της εργασίας / έρευνας είναι η ρητορική ανάλυση των Διττών Λόγων με τη χρήση των μεθοδολογικών εργαλείων της Νεοαριστοτελικής Ρητορικής Κριτικής, της τυπολογίας των τόπων κατά Corbett & Connors (1965: 94-142), παράλληλα με την αριστοτελική κατηγοριοποίηση, της τυπολογίας των Στρατηγικών Απολογίας κατά Benoit και της τυπολογίας των Αρνητικών Ηθοικών Επιχειρημάτων κατά Walton. Εν συνεχεία, η συγκριτική μελέτη αυτών μέσω της Ανάλυσης Περιεχομένου. Η επιλογή αυτών των εργαλείων συνιστά και την πρωτοτυπία της εργασίας. Για την ακρίβεια εφαρμόζονται σύγχρονα αναλυτικά εργαλεία σε αρχαίο κείμενο.

Μέσω της ρητορικής ανάλυσης θα διερευνηθούν:

- Η χρήση των κοινών και ειδικών τόπων κατά τη συγκρότηση της επιχειρηματολογίας του κάθε ομιλούντος και η λειτουργικότητά τους.

- Η διαφοροποίηση των επιχειρημάτων ανάλογα με το περιεχόμενο, τις πολιτικές πεποιθήσεις και το πολιτιστικό υπόβαθρο του ομιλούντος.
- Η διαφοροποίηση των επιχειρημάτων προϊόντος του πολέμου.
- Η αξιοποίηση και η αποτελεσματικότητα των Στρατηγικών Απολογίας.
- Η χρήση και η αποτελεσματικότητα των Αρνητικών Ηθοτικών Επιχειρημάτων
- Μέσω της συγκριτικής μελέτης του κάθε ζεύγους Διττών Λόγων το πλεονέκτημα της ομιλίας που έπεισε το ακροατήριο.
- Η λειτουργικότητα του Σχηματικού Λόγου.
- Οι λεξιλογικές και υφολογικές επιλογές του ομιλητή.

Δ. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Νεοαριστοτελική μέθοδος της Ρητορικής Ανάλυσης ή Κριτικής

Η ρητορική ανάλυση της κάθε δημηγορίας θα στηριχτεί στη Νεοαριστοτελική μέθοδο της Ρητορικής Κριτικής². Διακρίνεται στο Περιεχόμενο και την Κειμενική Ανάλυση. Το Περιεχόμενο εξετάζει το εξωγλωσσικό περιβάλλον της ομιλίας ώστε να την ερμηνεύσει. Συγκεκριμένα, Ποιος (*Quis*), Τι (*Quid*), Πού (*Ubi*), Γιατί (*Cur*), Με ποιον τρόπο (*Quomodo*), Πότε (*Quando*), Σκοπός (*Propositum*), Ακροατήριο (*Auditores*) (Lausberg 1998: 154· Pernot 2015: 224). Η Κειμενική Ανάλυση μελετά την ίδια την ομιλία αξιοποιώντας τους πέντε κανόνες της *Ρητορικής* του Αριστοτέλη³.

Με τον όρο *Εὑρεσις* (*Inventio*) εννοείται το σύνολο των επιχειρημάτων που αξιοποιεί ο ρήτορας προκειμένου να στηρίξει τη θέση του. Μέσω αυτών μπορεί να κάνει επίκληση στο *ἦθος* του, να αξιοποιήσει το *Πάθος* και να ενεργοποιήσει την κριτική σκέψη των ακροατών μέσω του *Λόγου*. Πηγή των επιχειρημάτων είναι οι ρητορικοί *τόποι* (*loci argumentorum*), κοινοί και ειδικοί. Η *Τάξις* (*Dispositio*) ορίζει τη θέση του κάθε επιχειρήματος στο σύνολο του λόγου, ώστε μέσω της συνάρθρωσής τους να μεγιστοποιείται η δυναμική τους. Η *Λέξις* (*Elocutio*) είναι η μορφή με την οποία παρουσιάζονται τα επιχειρήματα. Ο Σχηματικός Λόγος μελετά τους *ρήτορικούς τρόπους* (*tropes*) και τα *ρήτορικά σχήματα* (*figurae*), δηλαδή τα *σχήματα διανοίας* (*conformatio sententiae, figurae mentis*) και τα *σχήματα λέξεως* (*figurae verborum*)⁴.

² Αναλυτικά για τη μέθοδο βλ. Black 1978: 10-35, 91-131· Foss 2018: 29-37· Hart and Daughton 2004: 21-174· Selzer 2004: 279-307.

³ Μπασάκος 2016 (passim)· Τσίτσιου-Χελιδόνη 2012· Kennedy 1994: 57-61· Pernot 2015: 42-44.

⁴ Η εξέταση της *Μνήμης* (*Memoria*) και της *Υποκρίσεως* (*Pronuntiatio, Actio*) είναι αδύνατη.

2. Τόποι (*loci argumentorum*)

Την τυπολογία των τόπων παρέχει ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* (2.23.1397a1-1402a28) και στα *Τοπικά* (2.1.108b34-7.5.155a36). Η σύγχρονη θεώρηση των αριστοτελικών τόπων ανάγεται στους Corbett & Connors (1965: 94-142)⁵.

3. Στρατηγικές Απολογίας

«Το βασικό χαρακτηριστικό της δημόσιας εικόνας είναι η εξάρτησή της από τη γνώμη των άλλων και όχι από την πραγματικότητα» (Τσακμάκης 2011: 185). Σε περίπτωση επίθεσης κατά της δημόσιας εικόνας επιστρατεύονται Στρατηγικές Απολογίας ώστε αυτή να καθαρθεί. Ο William L. Benoit (1995: 74-82) παρέχει την τυπολογία των Στρατηγικών Απολογίας⁶.

4. Αρνητικά Ηθοτικά Επιχειρήματα

Στο πλαίσιο της συμβουλευτικής ρητορικής μέλημα του ρήτορα δεν είναι μόνον να πείσει για τη θέση του αλλά και να αποδυναμώσει τη θέση του αντιπάλου του. Με την επίθεση κατά του προσώπου του αντιπάλου (Αρνητικό Ηθοτικό Επιχείρημα, *Argumentum ad hominem*), αποσταθεροποιείται όλη η επιχειρηματολογία του τελευταίου και κατ' επέκταση κλονίζεται η αξιοπιστία του. Αναφορά στα Αρνητικά Ηθοτικά Επιχειρήματα κάνει ο Αριστοτέλης στο έργο του *Σοφιστικοί Έλεγχοι* 1.4.165b22-1.7.169b17. Την τυπολογία των Αρνητικών Ηθοτικών Επιχειρημάτων παρέχει ο Walton (1998: 248-259)⁷.

5. Ανάλυση Περιεχομένου

Ο σκοπός των Διττών Λόγων είναι να θέσουν υπό την κρίση του πολίτη τις εναλλακτικές προτάσεις πάνω σε ένα θέμα με τα επιχειρήματα που τις στηρίζουν. «*Η κρίση, όπως την εννοεί ο Αριστοτέλης, δεν είναι παθητική, μήτε υποταγμένη – είναι το ακριβώς αντίθετο, είναι ενεργητική και κυρίαρχη*» (Μπασάκος 2016: 58). Το πλεονέκτημα της πρότασης που έπεισε τον πολίτη αναδεικνύεται μέσω της Ανάλυσης Περιεχομένου. «*Η Ανάλυση Περιεχομένου είναι μια τεχνική έρευνας για την αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του προφανούς περιεχομένου επικοινωνίας*» (Berelson 1952: 18) και οδηγεί σε αξιόπιστα συμπεράσματα.

⁵ Για τους τόπους βλ., επίσης, Lausberg 1998: 167-196· Pernot 2015: 224-5· Rubinelli 2009: 3-90, 111-144· Walton 1996: 46-111· Walton 2013: 93-180.

⁶ Για τις υποκατηγορίες των Στρατηγικών Απολογίας βλ., επίσης, Σκεύη & Σαμαράς 2017: 87-123.

⁷ Περαιτέρω βλ. Σαμαράς, Κολοβός, Παπαγιάννη 2015: 57-81.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

- Kenyon, F. G. (1963). *Aristotelis Atheniensium Respublica*. Oxford: Clarendon Press.
- Ross, D. (1963). *Aristotelis Ars Rhetorica*. Oxford: Clarendon Press.
- Ross, D. (1963). *Aristotle Topica et Sophistici Elenchi*. Oxford: Clarendon Press.
- Ross, D. (1963). *Aristotelis Politica*. Oxford: Clarendon Press.
- Slings, S. R. (2003). *Platonis Rempublicam*. Oxford: Clarendon Press.
- Stuart-Jones, H. and Powell, J. E. (1963). *Thucydides Historiae Vol. I: Books I-IV*. Oxford: Clarendon Press.
- Stuart-Jones, H. and Powell, J. E. (1963). *Thucydides Historiae Vol. II: Books V-VIII*. Oxford: Clarendon Press.

Β. ΕΚΔΟΣΕΙΣ – ΣΧΟΛΙΑ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

- Βερναρδάκης, Γ. (1976). *Σχόλια εις τας δημηγορίας του Θουκυδίδου*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Βλάχος, Α. (1992). *Παρατηρήσεις στον Θουκυδίδη. Ξυγγραφής Α' - Θ'*. Πρώτος Τόμος. Βιβλία Α' - Δ'. Αθήνα: Εστία.
- Βλάχος, Α. (1992). *Παρατηρήσεις στον Θουκυδίδη. Ξυγγραφής Α' - Θ'*. Δεύτερος Τόμος. Βιβλία Ε' - Θ'. Αθήνα: Εστία.
- Cartwright, D. (1997). *A Historical Commentary on Thucydides. A Companion to Rex Warner's Penguin Translation*. Michigan: University of Michigan Press.
- Γεωργοπαπαδάκος, Α. (1974). *Εκλεκτά μέρη από τον Θουκυδίδη*. Θεσσαλονίκη.
- Ζηκίδης, Γ. (1986). *Θουκυδίδου Ιστορία. Ο Πελοποννησίων και Αθηναίων πόλεμος*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Gomme, A. W. (1963). *An Historical Commentary on Thucydides. Volume 1. Introduction, and Commentary on Book I*. Oxford: Clarendon Press.
- Gomme, A. W. (1956). *An Historical Commentary on Thucydides. Volume 2. Books II-III*. Oxford: Clarendon Press.
- Gomme, A. W. (1973). *An Historical Commentary on Thucydides. Volume 3. Books IV-V(24)*. Oxford: Clarendon Press.

- Gomme, A. W., Andrewes A. and Dover K. J. (1970). *An Historical Commentary on Thucydides. Volume 4. Books V(25)-VII*. Oxford: Clarendon Press.
- Gomme, A. W., Andrewes A. and Dover K. J. (1980). *An Historical Commentary on Thucydides. Volume 5. Books VIII*. Oxford: Clarendon Press.
- Hornblower, S. (1991). *A Commentary on Thucydides. Volume I: Books i-iii*. Oxford: Clarendon Press.
- Hornblower, S. (2004). *A Commentary on Thucydides. Volume II: Books Iv-V. 24*. Oxford: Clarendon Press.
- Hornblower, S. (2008). *A Commentary on Thucydides. Volume III: Books 5.25-8.109*. Oxford: Clarendon Press.
- Hude, K. (1927). *Scholia in Thucydidem ad optimos codices collata*. Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri.
- Κουμανταράκης, Λ. (1963). *Θουκυδίδου Πελοποννησιακός πόλεμος*. Αθήνα: Φ. Κωνσταντινίδης & Κ. Μιχαλάς.
- Κρητός, Γ. (196-;). *Οί δημηγορίες τοῦ Θουκυδίδη σχολιασμένες*. Αθήνα: Π. Σάκκουλας.
- Μιστριώτης, Γ. (1902). *Θουκυδίδου ζυγγραφή: έκδοθεισα μετά σχολίων ὑπό Γεωργ. Μιστριώτου*. Ἐν Ἀθήναις: Σακελλαρίου.
- Μπασάκος, Π. (Επιμ. - Εισ. - Μτφρ.). (2016). *Αριστοτέλης. Τέχνη Ρητορική*. Αθήνα: Νήσος.
- Πανταζής Μίσσιος, Α. (1958). *Θουκυδίδου Ξυγγραφής: μετά σημειώσεων ἐρανισθεισῶν ἐκ τῶν τελευταίων ἐκδόσεων*. Αθήνα: Β. Βασιλείου.
- Πόθου, Β. (2006). *Θουκυδίδου Αρχαιολογία (Υπομνηματισμός)*. Επιστ. επιμ. Γεωργία Ξανθάκη - Καραμάνου. Αθήνα: Παπαζήση.
- Rhodes, P. J. (1988). *Thucydides*. Wiltshire: Aris & Phillips.

Γ. ΛΕΞΙΚΑ

- Bekker, I. (1854). *Suidae Lexicon*. Berolini: typis et impensis G. Reimeri.
- Liddell, H. – Scott, R. – Jones, H. S. – McKenzie, R. (1940). *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press. (ελλ. έκδοση: Liddell, H. – Scott, R. (1997). *Μέγα Λεξικόν της ελληνικής γλώσσης*, μτφρ. Μόσχος Ξενοφών. Επιμ. Κωνσταντινίδης Μιχαήλ. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης. Ανατύπωση από: Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1907-).

Δ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ

- Allison, J. (1989). *Power and Preparedness in Thucydides*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Anderson, R. D. Jr. (2000). *Glossary of Greek Rhetorical Terms Connected to Methods of Argumentation, Figures and Tropes from Anaximenes to Quintilian*. Leuven: Peeters Publishers.
- Azoulay, V. (2010). *Périclès. La démocratie athénienne à l'épreuve du grand homme*. Paris: Armand Colin. (ελλ. έκδοση: Azoulay, V. (2015). *Περικλής. Η αθηναϊκή δημοκρατία υπό τη δοκιμασία του μεγάλου ανδρός*, μτφρ. Δημακόπουλος Δ. Αθήνα: Πόλις).
- Balot, R., Forsdyke, S. and Foster, E. (eds.). (2017). *The Oxford Handbook of Thucydides*. New York: Oxford University Press.
- Benoit, W. L. (1995). *Accounts, Excuses, and Apologies. A Theory of Image Restoration Strategies*. Albany: University of New York Press.
- Berelson, B. (1952). *Content Analysis in Communication Research*. Michigan: Free Press.
- Black, E. (1978). *Rhetorical Criticism: A Study in Method*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Bury, J. B. (1909). *The ancient Greek historians*. New York: MacMillan Co. (ελλ. έκδοση: Bury, J. B. (1999). *Οι αρχαίοι Έλληνες ιστορικοί*, μτφρ. Φ. Κ. Βώρου. Έκδοση 4^η. Αθήνα: Παπαδήμας).
- Châtelet, F. (1962). *La Naissance de l'histoire: La formation de la pensée historique en Grèce*. Paris: Éditions de Minuit Besançon. (ελλ. έκδοση: Châtelet, F. (2001). *Η γέννηση της Ιστορίας. Η διαμόρφωση της ιστορικής σκέψης στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Λένα Κασίμη. Αθήνα: Σμίλη).
- Cohen, R. (1936). *Athènes, une démocratie de sa naissance à sa mort*. Paris: Artheme Fayard et cie. (ελλ. έκδοση: Cohen, R. (1992). *Αθηναϊκή Δημοκρατία. Από τη γέννηση ως το θάνατό της*, μτφρ. Κόντος Αλέξανδρος. Αθήνα: Ειρμός).
- Connor, W. R. (1984). *Thucydides*. Princeton: Princeton University Press.
- Corbett, E. P. J. & Connors, R. J. (1965). *Classical Rhetoric for the Modern Student*. New York: Oxford University Press.
- Crane, G. (1996). *The Blinded Eye. Thucydides and the new written word*. Lanham, Maryland: Rowman and Littlefield Publishers.

- Debnar, P. (2001). *Speaking the Same Language: Speech and Audience in Thucydides' Spartan Debates*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Easterling, P. E. and Knox, B. M. W. (eds.). (1985). *The Cambridge History of Classical Literature, Vol 1: Greek Literature*. Cambridge: Cambridge University Press. (ελλ. έκδοση: Easterling, P. E. and Knox, B. M. W. (eds.). (2005). *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Ν. Κονομή, Χρ. Γριμπά, Μ. Κονομή. Επιμ. Α. Στεφανή. Έκδοση 7^η. Αθήνα: Παπαδήμα).
- Edmunds, L. (1975). *Chance and Intelligence in Thucydides*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Enos, T. J. (2010). *Encyclopedia of Rhetoric and Composition: Communication from Ancient Times to the Information Age*. New York: Routledge.
- Fahnestock, J. (2011). *Rhetorical Style. The Uses of Language in Persuasion*. Oxford: Oxford University Press.
- Farrar, C. (1988). *The Origins of Democratic Thinking: The Invention of Politics in Classical Athens*. New York: Cambridge University Press.
- Finley, J. (1942). *Thucydides*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (ελλ. έκδοση: Finley, J. (1997). *Θουκυδίδης*, μτφρ. Κουκουλιός Τάσος. Έκδοση 4^η. Αθήνα: Παπαδήμας).
- Finley, J. (1983). *Politics in the ancient world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Forrest, W. G. (1966). *The emergence of Greek democracy: the character of Greek politics, 800-400 B.C*. London: Weidenfeld & Nicolson. (ελλ. έκδοση: Forrest, W. G. (2010). *Η γένεση της αθηναϊκής δημοκρατίας. Ο χαρακτήρας της ελληνικής πολιτικής, 800-400 π.Χ.*, μτφρ. Ανδρέας Παναγόπουλος. Επιμ. Σταυρούλα Κανελλοπούλου. Αθήνα: Παπαδήμας).
- Foss, S. K. (2018). *Rhetorical Criticism: Exploration and Practice*. Fifth Edition. Long Grove, IL: Waveland Press.
- Foster, E. (2010). *Thucydides, Pericles, and Periclean Imperialism*. New York: Cambridge University Press.
- Glottz, G. (1928). *La Cité grecque*. Paris: La Renaissance du Livre. (ελλ. έκδοση: Glottz, G. (1994). *Η ελληνική «πόλις»*, μτφρ. Σακελλαρίου Αγνή. Αθήνα: ΜΙΕΤ).

- Greenwood, E. (2006). *Thucydides and the Shaping of History*. London: Bloomsbury Publishing. (ελλ. έκδοση: Greenwood, E. (2011). *Ο Θουκυδίδης και η διαμόρφωση της ιστορίας*, μτφρ. Π. Ι. Χιωτέλλης. Αθήνα: Καρδαμίτσα).
- Harding, H. F. (1973). *The Speeches of Thucydides. With a General Introduction and Introductions for the Main Speeches and the Military Harangues*. Lawrence: Coronado Press.
- Hart, R. P. and Daughton, S. M. (2004). *Modern Rhetorical Criticism*. Boston, MA: Pearson.
- Hawthorn, G. (2014). *Thucydides on Politics. Back to the present*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hornblower, S. (2000). *Thucydides*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. (ελλ. έκδοση: Hornblower, S. (2003). *Θουκυδίδης. Ο ιστορικός και το έργο του*, μτφρ. Αλεξάνδρα Μανιάτη. Επιμ. Ανδρέας Μαρκαντωνάτος. Αθήνα: Τυπωθήτω).
- Hunter, V. (1973). *Thucydides. The artful reporter*. Toronto: Hakkert.
- Jasinski, J. (2001). *Sourcebook on Rhetoric. Key Concepts in Contemporary Rhetorical Studies*. London: Sage Publications.
- Jost, W. and Olmsted, W. (eds.). (2004). *A Companion to Rhetoric and Rhetorical Criticism*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Kagan, D. (2003). *The Peloponnesian War*. Cambridge: Viking. (ελλ. έκδοση: Kagan, D. (2004). *Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος*, μτφρ. Νικόλας Πηλαβάκης. Αθήνα: Ωκεανίδα).
- Kagan, D. (2009). *Thucydides: The Reinvention of History*. New York: Viking. (ελλ. έκδοση: Kagan, D. (2011). *Θουκυδίδης. Ο αναμορφωτής της Ιστορίας*, μτφρ. Ελισάβετ Παπαϊωάννου. Αθήνα: Ωκεανίδα).
- Kagan, D. (1991). *Pericles of Athens and the Birth of Democracy*. New York: The Free Press, A Division of Simon and Schuster. (ελλ. έκδοση: Kagan, D. (2005). *Περικλής ο Αθηναίος και η γέννηση της δημοκρατίας*, μτφρ. Παπακώστα Όλγα. Αθήνα: Ωκεανίδα).
- Kennedy, G. A. (1963). *The Art of Persuasion in Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Kennedy, G. A. (1994). *A new history of classical rhetoric*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

- Κουσκουβέλης, Η. (2015). *Θεωρία απόφασης στον Θουκυδίδη*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Kuypers, J. A. (ed.). (2009). *Rhetorical Criticism. Perspectives in Action*. Lanham, MD: Lexington Books.
- Κωνσταντοπούλου, Χ. (επιμ.). (2017). *Αφηγήσεις της Κρίσης: Μύθοι και Πραγματικότητες της Σύγχρονης Κοινωνίας*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.
- Lanham, R. (1991). *A Handlist of Rhetorical Terms*. Oakland: University of California Press.
- Lausberg, H. (1990). *Handbuch der literarischen Rhetorik*. Munchen: Max Hueber Verlagit. (αγγλ. έκδοση: Lausberg, H. (1998). *Handbook of Literary Rhetoric: A Foundation for Literary Study*, trans. Matthew T. Bliss, Annemiek Jansen and David E. Orton. Ed. David E. Orton and R. Dean Anderson. Foreword George A. Kennedy. Leiden: E. J. Brill).
- Lesky, A. (1971). *Geschichte der griechischen Literatur*. Bern und München: Francke Verlag. (ελλ. έκδοση: Lesky, A. (1985). *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Τσοπανάκης. Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη).
- Morrison, J. V. (2006). *Reading Thucydides*. Columbus, OH: Ohio State University Press.
- Mossé, C. (2005). *Périclès: L'inventeur de la démocratie*. Paris: Payot & Rivages. (ελλ. έκδοση: Mossé, C. (2006). *Περικλής. Ο εφευρέτης της δημοκρατίας*, μτφρ. Σταύρος Βλοντάκης. Επιμ. Χαράλαμπος Μπάλτας. Αθήνα: Παπαδήμας).
- Νάκας, Θ. (2014). *Γλωσσοφιλολογικά, Δ: Μελετήματα για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία*. Έκδοση 5^η. Αθήνα: Πατάκης.
- Ober, J. (1989). *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton: Princeton University Press.
- Ober, J. (1998). *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton: Princeton University Press.
- Osborne, R. (2010). *Athens and Athenian Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Παπαθωμάς, Α. (2016). *Βίαιος διδάσκαλος. Η παθολογία του πολέμου και της δύναμης του Θουκυδίδη*. Εκλογή αποσπασμάτων με μετάφραση και σχόλια. Αθήνα.

- Parry, A. M. (1981). *Logos and Ergon in Thucydides*. Intr. Kagan Donald. New Hamshire: Ayer Company Publishers.
- Pernot, L. (2000). *La Rhétorique dans l'Antiquité*. Paris: Le Livre de poche. (αγγλ. έκδοση: Pernot, L. (2015). *Rhetoric in Antiquity*, trans. W. E. Higgins. Washington: Catholic University of America Press).
- Πλατιάς, Α. Γ. (2000). *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στον Θουκυδίδη*. Έκδοση 2^η. Αθήνα: Εστία.
- Rengakos, A. and Tsakmakis, A. (eds.). (2006). *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden – Boston: Brill. (ελλ. έκδοση: Ρεγκάκος, Α. και Τσάγγαλης, Χ. (επιμ.). (2011). *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη*. *Brill's Companion to Thucydides*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press).
- Rhodes, J. P. (2007). *The Greek City States: A Source Book*. Cambridge: Cambridge University Press. (ελλ. έκδοση: Rhodes, J. P. (2011). *Οι ελληνικές πόλεις – κράτη. Μια συλλογή πηγών*. Αθήνα: Παπαδήμας).
- Romilly de, J. (1967). *Histoire et raison chez Thucydide*. Paris: Les Belles Lettres. (ελλ. έκδοση: Romilly de, J. (1988). *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*, μτφρ. Κακριδή Ελένη. Αθήνα: ΜΙΕΤ).
- Romilly de, J. (1990). *La construction de la vérité chez Thucydide*. Paris: Julliard. (ελλ. έκδοση: Romilly de, J. (1994). *Η οικοδόμηση της αλήθειας στο Θουκυδίδη*, μτφρ. Βλοντάκης Σταύρος. Αθήνα: Παπαδήμας).
- Romilly de, J. (1947). *Thucydide et l'impérialisme athénien: la pensée de l'historien et la genèse de l'œuvre*. Paris: Les Belles Lettres. (ελλ. έκδοση: Romilly de, J. (2000). *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός. Η σκέψη του ιστορικού και η γένεση του έργου*, μτφρ. Λύντια Στεφάνου. Επιμ. Κώστας Τσιταράκης. Αθήνα: Παπαδήμας).
- Rood, T. (1998). *Thucydides: Narrative and Explanation*. Oxford: Clarendon Press.
- Rubinelli, S. (2009). *Ars Topica. The Classical Technique of Constructing Arguments from Aristotle to Cicero*. New York: Springer.
- Rusten, J. S. (ed.). (2009). *Thucydides*. Oxford: Oxford University Press.
- Σακελλαρίου, Μ. Β. (2004). *Η αθηναϊκή δημοκρατία*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Σαμαράς, Ν. Α., Κολοβός, Κ. και Παπαγιάννη, Ν. (2015). “Στρατηγικές Αποδόμησης του Ήθους στο Δημοψήφισμα: Μια Συστηματική Διερεύνηση του Κοινοβουλευτικού Λόγου”, *Ζητήματα Επικοινωνίας*, 20 – 21. [σσ. 57 – 81].

- Samons, L. J. II (ed.). (2007). *The Cambridge companion to the Age of Pericles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Selzer, J. (2004). “Rhetorical analysis: Understanding how texts persuade readers”, in Bazerman, C. and Prior, P. (eds.). (2004). *What Writing Does and How it Does it: An Introduction to Analyzing Texts and Textual Practices*. Mahwah N.J.: Lawrence Erlbaum Associates. [σσ. 279-307].
- Sinclair, R. K. (1991). *Democracy and Participation in Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Σκεύη, Ε. & Σαμαράς, Αθ. Ν. (2017). “Στρατηγικές Επανόρθωσης Εικόνας και Απολογητικός Λόγος για την Μνημονιακή Εμπλοκή της Ελλάδας στην Προεκλογική Εκστρατεία Ιανουαρίου 2015 – Η Περίπτωση του ΠΑΣΟΚ και του ΚΙΔΗΣΟ”, στο Κωνσταντοπούλου, Χ. (επιμ.). (2017). *Αφηγήσεις της Κρίσης: Μύθοι και Πραγματικότητες της Σύγχρονης Κοινωνίας*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση. [σσ. 87-123].
- Sloane, T. O. (2001). *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford: Oxford University Press.
- Slomkowski, P. (1997). *Aristotle's Topics*. Leiden – Boston: Brill.
- Stadter, P. A. (ed.). (1973). *The Speeches in Thucydides: a collection of original studies with a bibliography*. North Carolina: University of North Carolina Press.
- Stahl, H. P. (2003). *Thucydides: Man's Place in History*. Swansea: The Classical Press of Wales.
- Σταμούλη, Σ. Α. (2007). *Φιλοσοφική ανάλυση των δημηγοριών του Θουκυδίδη*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Starr, C. G. (1990). *The Birth of Athenian Democracy. The Assembly in the Fifth Century B.C.* New York/Oxford: Oxford University Press. (ελλ. έκδοση: Starr, C. G. (1999). *Η γέννηση της αθηναϊκής δημοκρατίας. Η Εκκλησία κατά τον πέμπτον αιώνα π.Χ.*, μτφρ. Μίνα Καρδαμίτσα – Ψυχογιού. Επιμ. Εμμ. Μικρογιαννάκης. Έκδοση 2^η. Αθήνα: Καρδαμίτσας).
- Taylor, M. (2014). *Thucydides, Pericles, and the Idea of Athens in the Peloponnesian War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thauer, C. and Wendt, C. (eds.). (2016). *Thucydides and Political Order. Vol.: Concepts of Order and the History of the Peloponnesian War*. New York: Palgrave Macmillan.

- Todd, S. C. (1996). *Athens and Sparta*. London: Bristol Classical Press. (ελλ. έκδοση: Todd, S. C. (2005). *Αθήνα και Σπάρτη*, μτφρ. Χρίστος Φαράκλας. Αθήνα: Καρδαμίτσας).
- Tsakmakis, A. (2006). “Leaders, Crowds and the Power of the Image: Political Communication in Thucydides”, in Rengakos, A. and Tsakmakis, A. (eds.). (2006). *Brill’s Companion to Thucydides*. Leiden – Boston: Brill. (ελλ. έκδοση: Τσακμάκης, Α. (2011). “Ηγέτες, πλήθη και η δύναμη της δημόσιας εικόνας: Η πολιτική επικοινωνία στον Θουκυδίδη” στο Ρεγκάκος, Α. και Τσαγγαλής, Χ. (επιμ.). (2011). *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη*. *Brill’s Companion to Thucydides*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press). [σσ. 163-190].
- Τσίτσιου-Χελιδόνη, Χρ. (2012). “Ρητορεία και ρητορική στην αρχαία Ελλάδα και την αρχαία Ρώμη”. Από τη διεύθυνση http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/encyclopedia/rhetoric/page_074.html.
- Walton, D. (1996). *Argumentation schemes for presumptive reasoning*. N. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Walton, D. (1998). *Ad hominem arguments*. Alabama: University of Alabama Press.
- Walton, D. (2013). *Methods of Argumentation*. New York: Cambridge University Press.
- Westlake, H. D. (1968). *Individuals in Thucydides*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilcken, U. (1958). *Griechische Geschichte im Rahmen der Altertumsgeschichte*. München: Oldenbourg (ελλ. έκδοση: Wilcken, U. (1976). *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*. Αθήνα: Παπαζήση).
- Worthington, I. (ed.). (2007). *A Companion to Greek Rhetoric*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Yunis, H. (ed.). (2003). *Written Texts and the Rise of Literate Culture in Ancient Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yunis, H. (1996). *Taming Democracy: Models of Political Rhetoric in Classical Athens*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Zumbrunnen, J. (2008). *Silence and Democracy. Athenian Politics in Thucydides’ History*. University Park, Pa: Pennsylvania State University Press.